

Alternatieven

Welke oplossingen zijn er mogelijk om de problemen van het huidig systeem tegen te gaan? Dat is de vraag die in dit deel beantwoord zal worden. Er zijn heel veel oplossingen aangedragen om de tekorten van het globale kapitalisme te bestrijden. Een zinvol onderscheid is dat tussen die auteurs die menen dat de oplossing ligt in een niet-kapitalistisch alternatief systeem en zij die daar niet in geloven, maar een grondige hervorming van het kapitalisme bepleiten (bijvoorbeeld aangeduid met termen als kapitalisme 3.0 of 4.0). Hier gaan we eerst nader in op de opvattingen van de eerste groep die meent dat de huidige problemen voortvloeien uit de basiskenmerken van het kapitalisme. Die basiskenmerken zijn marktwerking en privé-eigendom. Zij menen daarom dat werking van de markt en van het privébezit aan banden gelegd moeten worden teneinde de schadelijke effecten die optreden binnen het globale kapitalisme te voorkomen.

Deze auteurs erkennen het grote falen van het communisme als alternatief voor het kapitalisme, maar onderschrijven niet de stelling van Fukuyama (1992) dat het einde van de geschiedenis bereikt is met de val van de muur en dat het kapitalisme het enige levensvatbare systeem is. Deze auteurs menen niet alleen dat er naast het kapitalisme en het communisme niet alleen een andere economische ordening mogelijk is, maar dat deze ook meer wenselijk is. Achtereenvolgens bespreken we het Pareconmodel, marktsocialisme, lokalisme en ecosocialisme.

alternatieven voor het kapitalisme

Parecon

De Amerikaanse hoogleraar economie Robin Hahnel en de natuurkundige Michael Albert hebben een model ontwikkeld dat *participatory economy (Parecon)* genoemd is. Hun Parecon-model past binnen de traditie van het anarchisme, maar is in tegenstelling tot ideeën van andere anarchisten veel concreter. Binnen de conventionele academische wereld is Parecon nauwelijks bekend, ondanks dat hun model in mathematische termen is uitgewerkt in een door Princeton University Press uitgegeven boek. De mainstream is echter zo afkerig van niet-marktmodellen dat serieuze aandacht niet eens aan de orde is. Een economie zonder markten, dat is onmogelijk! Toch raken de ideeën over Parecon steeds bekender. Alberts recentste boek haalde de top-15 van Amazon.com en kent meer dan tien vertalingen (nog niet in het Nederlands). Het boek wordt aangeprezen door centrale linkse activisten en schrijvers als Chomsky, Howard Zinn en Arundhati Roy. Zelf beschouwen Hahnel en Albert zich als libertair socialist. Het *libertair socialisme* is een verzamelnaam voor diverse vormen van anarchisme en communisme waarbij de afwezigheid van een voorhoedepartij het bindend element is.

Parecon is in 1991 voor het eerst uitgewerkt en is een decentraal economisch systeem dat gebaseerd is op de volgende uitgangspunten:

1. het bevorderen van economische rechtvaardigheid,
2. economische democratie
3. solidariteit

Binnen een Parecon vormen consumenten en werknemers raden (councils). Iedere consument en werknemer is lid van een dergelijke raad. Ieder individu of huishouden is lid van een buurtraad van consumenten. Deze buurtconsumentenraden gaan op in een stadsconsumentenraad en deze gaan weer op in regionale consumentenraden die onderdeel zijn van een nationale consumentenraad. Werknemers zijn lid van een werknemersraad (die ze zelf kunnen stichten). Alle werknemersraden maken deel uit van een federatie van raden in dezelfde bedrijfstak. Beslissingen over het werk worden genomen door werkraden, waarbij het uitgangspunt van zelfmanagement geldt, dat wil zeggen dat men meer invloed heeft op een beslissing naarmate men meer wordt getroffen door een beslissing.

Beslissingen mogen genomen worden door een gekozen autoriteit, maar autoriteiten verdienen niet meer dan de werknemer en zijn eenvoudig herroepbaar. Een ander belangrijk uitgangspunt in het model van Hahnel en Albert is dat werknemers evenwichtige taakpakketten hebben (balanced job complexes, BJC's). Dit gebeurt door het herverdelen van taken in nieuwe functies, waarbij het ook mogelijk is om taken binnen verschillende bedrijven te combineren tot een nieuwe baan. BJC's zijn er om te voorkomen dat minder aantrekkelijk werk oneerlijk wordt verdeeld zoals in het kapitalisme het geval is. Ook zorgen BJC's ervoor dat klassenscheiding wordt voorkomen. Onder het kapitalisme geeft volgens de auteurs ongeveer 20 procent orders en bepaalt de agenda's, terwijl 80 procent deze orders opvolgt en niet meedoet aan het opstellen van agenda's. Het Taylorisme heeft door haar ver doorgevoerde principe van arbeidsdeling werk in taken opgesplitst en deze taken herverdeeld in nieuwe banen; waarom zou dat niet opnieuw kunnen in een Parecon, zo stellen Albert en Hahnel. Iedereen dient daarom op straffe van minder inkomen een deel van zijn arbeidstijd te besteden aan werkzaamheden die minder satisfactie opleveren (vanwege weinig autonomie bijvoorbeeld). Zo dient een kantoormedewerker bijvoorbeeld enkele uren schoonmaakwerk te doen op het kantoor waar hij werkt, terwijl schoonmakers (voor zover hun aangeboren talenten dit mogelijk maken en ze dit wensen) ook meer cognitieve taken krijgen, zoals administratie en archivering en gaan participeren in besluitvormingsprocessen binnen de organisatie. Educatie en persoonlijke empowerment vergroten de ontwikkeling van vaardigheden en zelfvertrouwen nodig om complexere (management) taken uit te kunnen voeren. Binnen organisaties geldt het principe van economische democratie. De mate van invloed die iemand kan uitoefenen op een beslissing is proportioneel aan de mate waarin iemand geraakt wordt door de uitkomst van die beslissing. Als een werknemer bijvoorbeeld muziek wil draaien op zijn werkkamer en niemand heeft daar last van, dan mag een leidinggevende dit niet verbieden. Dit kan alleen als er mensen last van hebben.

Beloning vindt niet plaats op basis van de wetten van vraag en aanbod, oftewel iemands onderhandelingspositie, maar op basis van inzet, opoffering en (voor hen die niet kunnen werken of tijdelijk werkloos zijn) behoefte. Dit is volgens Hahnel en Albert de enige eerlijke manier van belonen. In kapitalistische samenlevingen krijgen mensen die beschikken over relatief schaarse vermogens (veel) meer betaald dan gemiddeld. In de hedendaagse kenniseconomie betekent dit dat hoogopgeleiden (veel) hoger salaris krijgen dan laagopgeleiden. Hahnel en Albert vinden dit onrechtvaardig. Waarom zou iemand die het minder goed getroffen heeft in de 'genetische loterij' en daardoor minder kon studeren minder moeten verdienen dan een academicus?

Dat een academicus meer scholing heeft gevolgd en meer in zichzelf heeft geïnvesteerd is binnen een Parecon geen argument voor beloningsverschillen. De relevante vergelijking is tussen het verschil in ongenoegen tussen studenten en mensen die werken in plaats van leren. Beloningsverschillen zijn alleen gerechtvaardigd als ze voortkomen uit verschillen in door het individu beïnvloedbare factoren, aldus Hahnel en Albert.

In het decentrale planningsproces (zie verder) wordt vastgesteld welke productiecoöperaties welke hoeveelheid goederen/diensten mogen leveren. Coöperaties die (a) meer sociaal wenselijke output leveren en (b) dit doen op een relatief efficiënte wijze (efficiënter dan andere coöperaties in de eigen sector), zullen meer middelen krijgen. Ook zullen coöperaties meer middelen krijgen als het werk gedaan moet worden onder zware arbeidsomstandigheden. Coöperaties zullen dan meer vragen per arbeidsuur. Nadat het planningsproces is beëindigd, krijgen productiecoöperaties een bedrag (coupures, een soort individuele consumptiebonnen) voor het vastgestelde aantal arbeidsuren benodigd om de gewenste output te leveren. Het inkomen per werknemer hangt dus niet af van de bijdrage aan de productie. Ook hangt het niet af van de mate van sociale wenselijkheid van producten. Een hersenoperatie is veel waardevoller dan een fiets (beide zijn echter sociaal wenselijke producten omdat ze gevraagd worden door consumenten). Maar dit betekent niet dat de chirurg meer moet verdienen dan de fietsenmaker als de inzet/opoffering en de zwaarte van het beroep gelijk zijn (wat niet het geval hoeft te zijn, zodat beloningsverschillen mogelijk blijven). De middelen die een coöperatie ontvangt, dienen vervolgens verdeeld te worden over de werknemers. Dit gebeurt door een democratisch gekozen comité die op basis van monitoring bepaalt of iemand een gemiddeld deel van de totale pot krijgt of meer of minder. Dit laatste zou alleen het geval mogen zijn als de inzet van iemand onder of bovengemiddeld is, of als het aantal arbeidsuren afwijkt van het gemiddelde. Zo is er ruimte om bepaalde mensen binnen een bedrijf iets meer te geven dan andere, maar met BJC's en een gelijke inzet zou de beloning grosso modo per arbeidsuur gelijk moeten zijn voor iedereen.

De consumentenraden en werknemersraden stemmen hun voorkeuren af in een planningsproces dat gefaciliteerd wordt door een zogenaamd Iteration Facility Board (IFB). Deze IFB geeft indicatieve prijzen af voor alle finale goederen en diensten, kapitaalgoederen, grondstoffen en soorten arbeid. Deze indicatieve prijzen worden vastgesteld op basis van wat er het voorgaande jaar geproduceerd en geconsumeerd is, kennis van investeringen en verwachte veranderingen in de prijs (bijvoorbeeld bij goederen waarvoor onderdelen uit het buitenland moeten worden geïmporteerd).

Individuele consumenten en werknemers worden jaarlijks gevraagd om op basis van deze indicatieve prijzen aan te geven hoeveel ze respectievelijk willen consumeren en produceren. Deze individuele voorkeuren worden vervolgens (op anonieme wijze) geaggregeerd zodat de voorkeuren van een raad ontstaan. Raden zijn aanwezig op verschillende, geografische niveaus en gaan uiteindelijk op in een nationale consumentenraad. Ieder voorstel voor consumptie en productie moet goedkeuring krijgen van de bovenliggende raad. Een individueel consumptievoorstel kan afgewezen worden door de buurtraad als dit disproportioneel is in verhouding tot het aantal arbeidsuren van de indiener. Een productievoorstel van een werknemersraad kan worden afgewezen door de bedrijfsklasseraad als de ratio van opbrengsten in verhouding tot kosten lager is dan het gemiddelde van de voorstellen (deze gemiddelde ratio wordt berekend door de gewenste output en input te vermenigvuldigen met de indicatieve prijzen van de IFB). Op deze manier wordt gezorgd voor voldoende efficiency, aldus Hahnel en Albert. Immers, als bedrijven met duurdere voorstellen komen dan krijgen ze niet de gewenste input van productiefactoren toegewezen wat werkloosheid tot gevolg heeft (of ze moeten hun plannen bijstellen, of ze krijgen minder dan gevraagd). In die zin is er ook een prikkel tot innovatie. Innovatie wordt verder bevorderd door speciale centra die producten ontwikkelen. Veel meer dan onder het kapitalisme kan hierbij gebruik worden gemaakt van schaalvoordelen (er is immers geen concurrentie om winst) en de betrokkenheid van consumenten die nu nauwelijks inspraak hebben over wat er geproduceerd wordt.

Ook om ecologische redenen is goedkeuring van plannen vereist. Stel dat een stadsraad een fabriek wil bouwen dan zal dit tot vervuiling van een hele regio kunnen leiden. Vanuit het principe dat iedereen mee moet kunnen beslissen in de mate waarin men getroffen wordt door een beslissing, is voor het bouwen van een fabriek goedkeuring vereist van de regionale raad. Op deze manier worden externaliteiten in de kosten verwerkt: de regionale raad zal alleen akkoord gaan met de bouw als de regio gecompenseerd wordt voor de kosten (de stad kan bijvoorbeeld schoonmaakkosten vergoeden en de milieuschade ver genoeg terugdringen).

Uiteindelijk, als alle voorstellen goedgekeurd zijn, kan de IFB op basis van de geaggregeerde vraag en aanbod nieuwe indicatieve prijzen berekenen, waarna het planningsproces opnieuw begint en consumenten en producenten hun voorkeuren kunnen bijstellen op basis van de nieuwe prijzen. Het planningsproces gaat door totdat er niet langer een overvraag is naar goederen, diensten, arbeid en grondstoffen. Dan is er een haalbaar plan. De IFB kan geen prijzen vaststellen; evenmin kan ze dicteren wat consumenten en werknemers kunnen doen. In die zin is Parecon geen centrale planning waarbij van bovenaf wordt opgelegd wat er geproduceerd en daarmee geconsumeerd gaat worden. Het proces verloopt van onderaf. Niettemin kan ervoor gekozen worden om de IFB uiteindelijk als vraag en aanbod nagenoeg aan elkaar gelijk zijn te laten komen met enkele plannen waaruit democratisch gekozen kan worden. Dit om te voorkomen dat consumenten en werknemers te vaak hun plannen moeten bijstellen terwijl vraag en aanbod al bijna op elkaar aansluiten.

Voor hen die niet kunnen werken is er sociale zekerheid. Hahnel en Albert zeggen hier echter weinig over. Hoogte en voorwaarden voor een uitkering zullen democratisch besloten moeten worden. Ook zal democratisch besloten moeten worden of de samenleving bereid is bepaalde risico's collectief te dragen of dat het individu zelf de kosten moet betalen (voorbij een bepaalde grens).

Evaluatie

Parecon is een decentraal planningsmodel voor de economie, hoewel het decentrale planningsproces tot op zekere hoogte wel lijkt op de werking van de markt. Er zijn immers indicatieve prijzen die tot stand komen door een proces van bewegende vraag en aanbod. De door Albert en Hahnel verafschuwde concurrentie is niet echt afwezig: bedrijven willen productieopdrachten binnenhalen en doen dit door beter te scoren op de output/input verhouding dan andere bedrijven, vergelijkbaar met offereren. Het verschil met een markteconomie is dat bedrijven in een Parecon niet naar winst streven. Het planningsproces in een Parecon is bijzonder complex en vraagt veel informatie en tijd. Verder kent het planningsproces een nogal statische benadering van de economie, waarbij niet snel gereageerd kan worden op ontwikkelingen (van buiten Parecon bijvoorbeeld, wat zeker in een open economie het geval is), wat leidt tot welvaartsverlies. Een ander bezwaar is dat Albert en Hahnel tegelijk stellen dat niemand gedwongen wordt om zijn plannen te herzien, maar niet aannemelijk maken hoe desalniettemin toch tot een finale én goede planning gekomen kan worden. De IFB heeft verder een grote mate van autonomie door haar bevoegdheid om in de eindfase van het proces een plannen ter finale stemming vast te stellen als vraag en aanbod elkaar bijna raken. Een punt van kritiek is dat de goedkeuring van plannen op hogere niveaus voor bijvoorbeeld de vestiging van een fabriek een hoog *not in my backyard* gehalte kent. Een hogere raad kan zo'n plan simpelweg afkeuren als deze meent dat compensatie tekort schiet of niet voldoende is (men wil niet alleen compensatie maar ook voordeel ervan). Het risico is reëel dat zo belangrijke beslissingen gefrustreerd worden. Beter zou het zijn om een prijs voor vervuiling per eenheid te bepalen. Als de lagere raad bereid is deze prijs te bepalen, nadat de mate van vervuiling zo goed mogelijk is vastgesteld, dan kan de hogere raad een fabriek niet weigeren. Als er dan toch een plan is gemaakt, wat gebeurt er dan, vraagt Howard (2000:103) zich af:

'What happens after the plan is produced, and what is done when producers comply in perverse ways or when goods are of uneven quality, is left to imagination.'

Het principe van economische democratie dat Albert en Hahnel hanteren, hoe meer een keuze iemand raakt in diens belangen, hoe meer invloed uitgeoefend kan worden op het al dan niet maken van deze keuze, is problematisch. Het proportionaliteitsbeginsel kan niet absoluut zijn en zal moeten worden begrensd door individuele rechten. Om dit principe te laten werken, is het nodig dat participanten in een bepaald besluitvormingsproces het met elkaar eens zijn over de verschillende geanticiperde effecten van een beslissing voordat ze deze kunnen maken, waarbij ook voorspeld moet worden in welke mate deze effecten de deelnemers raken. Dit lijkt een zeer moeilijke exercitie. Zeker het vaststellen in welke mate een beslissing actoren raakt is moeilijk, zo niet onmogelijk objectief vast te stellen.

Op *Znet*, een interessante site met bijdragen van radicaal linkse schrijvers, is Albert in debat gegaan met David Schweickart, een verdediger van marktsocialisme (zie hierover hoofdstuk 9.2) en de belangrijkste criticus van Parecon. Schweickart heeft verschillende bezwaren tegen Parecon, dat hij wegzet als ‘nonsens op stellen’. Zijn voornaamste punten van kritiek zijn ten eerste dat Parecon te complex en te tijdrovend is. Ondanks dat computers kunnen worden ingezet om de voorstellen te verwerken en indicatieve prijzen te berekenen, vraagt het heel veel van consumenten/werknemers om jaarlijks hun voorstellen op te stellen. Iedereen moet inschatten en opgeven wat hij of zij het komende jaar wil gaan consumeren en hoeveel uur men wil werken. Hierbij kan gebruik worden gemaakt van verwachte groeicijfers en veranderingen in prijzen. Schweickart vraagt zich af hoe het mogelijk is om binnen een redelijke tijd tot fatsoenlijke voorstellen te komen. En als dit eenmaal gelukt is, dan moet iedereen meerdere keren de voorstellen geheel herzien omdat de prijzen in het iteratieproces weer zijn gewijzigd. Albert probeert Schweickarts kritiek te weerleggen door te stellen dat men uit kan gaan van de lijst van uitgaven van het afgelopen jaar (die kan worden bijgehouden en gegenereerd door middel van een betaalpas) en dat men dus alleen maar wijzigingen hoeft aan te brengen op deze lijst als men echt denkt meer of minder aan bepaalde items uit te geven. Wijzigingen hoeven niet voor alle individuele goederen te worden doorgegeven; dat kan ook voor categorieën van goederen. Dat leidt er echter weer toe dat producenten geen prikkel hebben om binnen een productgroep met een pluriform aanbod te komen. Voldoende pluriformiteit van producten kan toch bereikt worden door dwingende steekproeven en marktonderzoek, door innovatiecentra en door toekenning van productieopdrachten niet alleen vast te stellen aan de hand van prijzen (opbrengsten-kostenratio's zoals in het Pareconmodel). In het model van Albert en Hahnel is de nadruk veel te veel op kosten in plaats van kwaliteit van producten. Innovatie wordt bevorderd door innovatiecentra, maar deze centra staan altijd op een zekere afstand en missen informatie die individuele bedrijven wel hebben en die de basis legt voor innovatie. Er is een prikkel voor bedrijven om efficiënter te opereren (procesinnovaties) omdat dit de input/output verhouding verbetert en daarmee de kans op toekenning van opdrachten, maar de prikkel tot productinnovaties is nagenoeg afwezig.

Aan de basis van Parecon ligt de gedachte dat alleen geproduceerd moet worden wat consumenten wensen (dat hiermee een behoefteneconomie zou ontstaan, zoals Marx wenste, is duidelijk onzin). Het is maar de vraag of het nodig is dat consumenten aangeven wat ze van plan zijn te consumeren. De consument wil gewoon dat de producenten met een voldoende divers en groot aanbod komen. Ze zitten er niet op te wachten precies aan te geven wat ze willen consumeren. Consumptie verloopt niet altijd volgens planning; de consument *wil* zich ook laten verrassen.

Het delen van ongewenst en gevaarlijk werk dat Albert en Hahnel willen bereiken met balanced job complexes is een lovenswaardig streven, maar de kosten in termen van efficiency zijn hoog. Bovendien is het onmogelijk om de mate van onwenselijkheid van taken objectief vast te stellen en onderling te vergelijken, wat nodig is om evenwichtige en gelijkwaardige takenpakketten te realiseren. Het herstructureren van taken in nieuwe balanced job complexes zal tot veel onenigheid leiden. Niet duidelijk wordt hoe deze onenigheden worden opgelost en in hoeverre dwang en sancties een rol spelen (de optie van loonkorting bij weigering is genoemd). In zijn kritische dialoog met Albert wijst Schweickart op de enorme hoeveelheid tijd die de creatie van balanced job complexes gaat kosten, nog los van de vraag of werkelijke gebalanceerde banen wel mogelijk zijn gegeven de beperkingen in cognitie en vaardigheden. Albert reageert dat het doorbreken van de huidige klassenscheiding tussen uitvoerders en opdrachtgevers en tussen aantrekkelijk en onaantrekkelijk werk te belangrijk is om BJC's niet na te streven. Tot op zekere hoogte moet op een verstandige manier herverdeling van taken binnen en eventueel tussen bedrijven mogelijk zijn, meent Albert. Een derde bezwaar van Schweickart is dat een Parecon lijdt aan ‘obsessief egalitarisme’. Schweickart erkent dat er te veel ongelijkheid is in het kapitalistisch systeem, maar het radicale egalitarisme van Albert en Hahnel ondermijnt generositeit, leidt tot obsessieve vergelijkingen en monitoring (terwijl het leven veel meer is dan economie) en verzwakt de prikkels om meer en harder te werken. Albert en Hahnel vertrouwen te veel op peer pressure en niet-monetaire prikkels. Hoewel strikt moreel gezien Parecon de juiste beloningsstructuur kent (op basis van inspanning en opoffering) zijn de bezwaren van Schweickart terecht. Peer pressure werkt misschien goed in kleine organisaties waarbij de nadelen van suboptimale inzet, die nadelig zijn voor alle producenten, goed te monitoren zijn, maar vormt een onvoldoende prikkel in grote organisaties. Nivellering van lonen is zeker nodig en mogelijk zonder grote welvaartsverliezen, maar het radicaal egalitarisme van Hahnel en Albert gaat te ver (dergelijk egalitarisme is ook nooit de inzet geweest van Marx en zijn navolgers die uitbuiting belangrijker vonden).

Libertair-socialisten miskennen de naar passiviteit neigende aard van mensen. Er zal altijd werk nodig zijn dat alleen door voldoende extrinsieke motivatie goed en efficiënt uitgevoerd wordt. Bovendien profiteert iedereen van de prikkels die voortkomen uit een zekere mate van beloningsverschillen in de vorm van een hogere productiviteit en daarmee een hogere groei. Het laatste bezwaar van Schweickart tegen Parecon is de radicale afwijzing van iedere vorm van marktwerking. Markten dienen dialectisch beoordeeld te worden. Ze zijn zowel democratisch (ze houden rekening met consumentenpreferenties) als ondemocratisch (producenten bepalen vaak zelf wat er aangeboden wordt), ze zijn zowel efficiënt (optimale inzet van schaarse goederen onder goede condities) als inefficiënt (consumentenmanipulatie, geen rekening houden met externe effecten). De markt is niet alleen slecht, of alleen goed. Het is daarom beter om marktwerking in te dammen, dan het geheel af te schaffen. De conclusie moet luiden dat hoewel Parecon belangrijke tekorten van het kapitalisme wegneemt, ze hiervoor geen serieus alternatief kan zijn.